स्तृता विश्वकर्मणी" यजु० १३।१६ २उदके निघण्टुः ३वह्नौ च "उपसृजन् धरुणं मात्रे धरुणो मातरं धयन्" यजु०८।५१ "धारयतीति धरुणोऽग्निः" वेददी० ४धारायाञ्च "अपामतिष्ठद्धरुणह्वरम्" ऋ० १।५४।१० धरुणशब्दो धारावचनः धरुणह्वरम् धारानिधकम्" भा०

५एकविंशतौ ६आदित्ये च तयोस्तथात्वं च शतब्रा० ८।४।१।१२ उक्तं यथा "धरुण एकविंशतिः" इति। य एवैकविंशस्तोमस्तं तदुपदधाति। तद्यत्तमाह धरुण इति प्रतिष्ठा वै धरुणः प्रतिष्ठैकविंशोऽथो असौ वा आदित्यो धरुण एकविंशस्तस्य द्वादश मासाः पञ्चऽर्तवस्त्रय इमे लोका असावेवादित्यो धरुण एकविंशस्तद्यत्तमाह धरुण इति यदाह्येवैषोऽस्तमेत्यथेदं सर्वं ध्रियते आदित्योहर्भूत्वा पश्चात्तस्थौ तदेव तद्रूपमुपदधात्यथ संवत्सररूपाण्युपदधाति" "धरुणमधिरुह" यजु०।१।१८ ७ब्रह्मणि ८स्वर्गे पु० ९नीरे १०सम्मते त्रि० मेदि०।

धर्णसि पु०धृ–वा०नसि। १बले निघण्टुः। २धर्त्तव्ये वज्रादौ च "नि शुष्ण इन्द्र धर्णसिं वज्रम्" ऋ०८।६।१४। "धर्णसिं धर्त्तव्यम्" ३धारके च "पृचादि धर्णसिम्" ऋ०१।११।११

धर्णि त्रि० धृ–नि। "धारके "अग्निरीशे वसूनां शुचिं धर्णिरेषाम्" १।१२७।७ "धर्णिः धारणकुशलः" भा०।

धर्त्तूर पु० धुस्तुर+पृषो०। धुस्तुरे पारस्करनि०।

धर्त्र न० धृ–त्र। १गृहे २यज्ञे ३धर्मे च उणादिको० ४धारके त्रि० "पञ्चानां त्वां वातानां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि" तैत्ति० सं० १।६।१।२ "धर्त्रमसि दिवं दृंह ब्रह्मवनि वधाय" यजु० १।१८। धर्त्रं धारकम्" वेददी०।

धर्म्म पु०न०अर्द्धर्चा०ध्रियते लोकोऽनेन धरति लोकं वा धृ–मन्। "चोदनालक्षणोऽर्थोधर्मः" जै० सूत्रलक्षिते पदार्थे तत्र धर्मशब्दस्य यागादिपरत्वम् भाष्यसम्मतमन्यमते स्वर्गसाधनादृष्टभेदपरत्वं तथाहि "अथातो धर्मजिज्ञासेति" सूत्रभाष्ये "धर्माय जिज्ञासा धर्मजिज्ञासा, सा हि तस्य ज्ञातुमिच्छा। स कथं जिज्ञासितव्यः? को धर्मः, कथंलक्षणः, कान्यस्य साधनानि कानि साधनाभासानि, किंपरश्चेति। तत्र को धर्मः, कथंलक्षणः—इति एकेनैव सूत्रेण व्याख्यातं—'चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः'—इति। कानि अस्य साधनानि, कानि साधनाभासानि, किंपरश्चेति शेषलक्षणेन व्याख्यातं, क्व पुरुषपरत्वं क्व वा पुरुषो गुणभूतः?—इत्येतासां प्रतिज्ञानां विष्णुस्यैतत् सूत्रम् 'अथातोधर्मजिज्ञासा'—इति। धर्मः प्रसिद्धो वा स्यात्, अप्रसिद्धो वा? स चेत् प्रसिद्धः, न जिज्ञासितव्यः; अथाप्रसिद्धः, नतरां; तदेतदनर्थकं धर्मजिज्ञासाप्रकरणं, अथवाऽर्थवत्?"। धर्मं प्रति हि विप्रतिपन्ना बहुविदः,—केचिदन्यं धर्ममाहुः, केचिदन्यं, सोऽयमविचार्य्य प्रवर्त्तमानः कञ्चिदेवोपाददानो विहन्येतार्थात् अनर्थं च ऋच्छेत्, तस्माद्धर्मो जिज्ञासितव्य इति, स हि निःश्रेयसेन पुरुषं संयुनक्तीति प्रतिजानीमहे" भा० "तदभिधीयते चोदनालक्षणोऽर्थो धर्म। २ सू० "चोदना"—इति क्रियायाः प्रवर्त्तकं वचनमाहुः, आचार्य्यचोदितः करोतीति हि दृश्यते। लक्ष्यते येन तल्लक्षणं धूमो लक्षणमग्नेरिति हि वदन्ति। तया यो लक्ष्यते, सोऽर्थः पुरुषं निःश्रेयसेन संयुनक्तीति प्रतिजानीमहे। चोदना हि भूतं, भवन्तं, भविष्यन्तं, सूक्ष्मं, व्यवहितं, विप्रकृष्टमित्येवंजातीयकमर्थं शक्नोत्यवगमयितुं, नान्यत् किञ्चनेन्द्रियम्," य एव श्रेयस्करः, स एव धर्मशब्देनोच्यते। कथमवगम्यतां?। यो हि यागमनुतिष्ठति, तं 'धार्मिकः'—इति समाचक्षते, यश्च यस्य कर्त्ता स तेन व्यपदिश्यते, यथा पाचकः, लावक इति। तेन यः पुरुषं निःश्रेयसेन संयुनक्ति, स धर्मशब्देनोच्यते। न केवलं लोके, वेदेऽपि 'यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः, तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्'—इति यजतिशब्दवाच्यमेव धर्मं समामनन्ति। उभयमिह चोदनया लक्ष्यते, अर्थोऽनर्थश्च इति, कोऽर्थः? यो निःश्रेयसाय, ज्योतिष्टमादिः। कोऽनर्थः? यः प्रत्यवायाय, श्येनो, वज्रः, इषुरित्येवमादिः। कथं पुनरसावनर्थः?। हिंसा हि सा, सा मा भूत् इति अर्थग्रहणम्।" शाबरभाष्यम्

एतन्मतानुसारेण लौगाक्षिभास्करेणोक्तं यथा "अथ को धर्मः किं तस्य लक्षणमिति चेदुच्यते। यागादिरेव धर्मः। तल्लक्षणस्तु वेदप्रतिपाद्यप्रयोजनवदर्थो धर्मः। प्रयोजनेऽतिव्याप्तिवारणाय प्रयोजनवदिति। भोजनादावतिव्याप्तिवारणाय वेदप्रतिपाद्येति। अनर्थफलकत्वादनर्थभूते श्येनयागादावतिव्याप्तिवारणायार्थ इति। न च चोदनालक्षणोऽर्थो धर्म इति सौत्रधर्मलक्षणविरोधः चोदनाशब्दस्य तत्र विधिरूपवेदैकदेशपरत्वादिति वाच्यम्। सर्ववेदस्य तात्पर्य्येण धर्मप्रतिपादकत्वात्। स च यागादिः। "यजेत स्वर्गकामः" इत्यादि वाक्येन स्वर्गमुद्दिश्य पुरुषं प्रति विधीयते"।